

שרגא פישרמן תפילת הבנות

מבוא
א. תפילת הילדות
ב. תפילה בגיל ההתבגרות
ג. תפילה ספונטאנית

ד. מקום התפילה וזמנה
ה. לחני התפילה
סיכום

"התפילה היא לנו, ולעולם כולו, הכרח גמור וגם תענוג היותר כשר שבתענוגים".

(עולת רא"ה, ענייני תפילה ו')

מבוא

תפילה היא אחד הכלים בעלי הפוטנציאל הגבוה ביותר לחינוך לאמונה. מצד שני, לעתים, אנו שוגים בחינוך לתפילה ובכך גורמים נזקים חינוכיים ארוכי טווח¹.

הרב ברבנדר² מבהיר שלחנך אדם לשהות בבית הכנסת אינו חינוך לתפילה. המחבר טוען כי קיים הבדל בין שכנוע ילד בחשיבות וצורך לתפילה ובין חינוך להפתח ולחווית חוויה רוחנית ובעלת משמעות בתפילה. לדעתו, אדם אינו יכול לקבל החלטה להתפלל "נכון", אלא הוא צריך להיות מודע לאפשרות של תפילה "אמיתית" ואותנטית. עלינו להשקיע זמן משמעותי ומאמצים חינוכיים על מנת להיות משוכנעים שניתן לחנך לתהליך התפילה. אסור לבלבל בין חינוך להתנהגות של תפילה ובין חינוך לתפילה. בלבול בין שני מושגים (הכרחיים) אלו מקשה על החניך להבין את מהות הקושי שלו להתפלל. הרב ברבנדר ממשיך ומציין כי עלינו לחנך את עצמנו למצוא את הדרך להתפלל "מבפנים" ודרך זו אינה דרך הלימוד המסורתי. תפילה היא פעולה טבעית של האדם והשאלה היא איך ניתן לחנך את עצמנו נואח"כ את תלמידנו להיות טבעיים בתפילתנו.

דומה כי הרב שרלו³ כיוון, אף הוא, לכך בהבחנתו בין תפילה יוצרת ובין תפילה מביעה. תפילה יוצרת היא ה"עבודה שבלב" והיא מבקשת לשנות את האדם. התפילה המביעה היא התפילה הנובעת מתוכיותו של האדם. על מנת להפוך את התפילה מתפילה יוצרת שמקורה בעבודה לתפילה מביעה יש להפוך את התפילה מחובה חיצונית לחובה פנימית.

¹ על מה אבדה זהותן האמונית של דת"שיות. (תש"ס).

² Brovender, C. (2001). Reflection on role models for spirituality & prayer. In: Y. Finkelman (Ed.) *Education Toward Meaningful Jewish Prayer*. Notes from ATID;

³ תפילה יוצרת ותפילה מביעה בתוך קובץ שנה בשנה תשנ"ט.

החינוך לתפילה, לתהליך התפילה, לתפילה יוצרת ולתפילה מביעה הוא אחד ממטרות העל של החינוך הדתי. במאמר זה נתמקד בחינוך לתפילה בקרב בנות, ובפרט בנות מתבגרות וזאת מנקודת מבט פסיכולוגית-חינוכית. נפתח את עיונו בתפילת הבנות הצעירות, נמשיך בתפילת המתבגרות ונתמקד בתפילה הספונטנית על פי החלוקה: נוסח התפילה הספונטנית, מקומה ומועדה ולחני התפילה.

בחרתי בעיון חינוכי על תפילת הבנות כמסר לעילוי נשמת הקדושות שמסרו נפשן על ארץ ישראל. יהי עיונו זה לרצון לפני שוכן מרומים שיסייע למחנכי ישראל לחנך את בנות ישראל לעבודה שבלב תמה ושלמה.

א. תפילת הילדות

בגיל הילדות איננו מבחינים, כמעט, בין תפילת הבנים ובין תפילת הבנות ולכן נתייחס ביחידה זו לתפילת הילדים. באחד המחקרים ביקשנו לבחון כיצד מתפתחת הבנת הילדים מה היא תפילה. ואכן נמצאנו למדים כי רוב הילדים מבינים, בשלבים הראשונים, שתפילה היא בקשה. רק בשלב מתקדם יותר (לקראת גן חובה) מבינים ילדים רבים שתפילה היא גם אמירת תודה. בשלב מתקדם בהרבה (בכיתות היסוד של ביה"ס היסודי) מבינים הילדים שתפילה היא גם לומר את שבחו של הקב"ה. בשלב זה ניתן להבחין בין ילדים הסבורים כי אמירת שבח לד' היא הקדמה לתפילה (שמהותה בקשה) וילדים הסבורים שעצם השבח לד' גם הוא תפילה. רק בגיל ההתבגרות מבינים, חלק מהמתבגרים, שתפילה היא קשר עם רבש"ע.⁴

ברצוננו להיות נאמנים לעקרונות הפסיכולוגיה ההתפתחותית הקובעת שרצף השלבים הוא, פחות או יותר, קבוע, אך רצף השלבים אינדיווידואלי. הבנה זו מובילה אותנו למסקנה חינוכית השוללת את האצת שלבי התפילה. עלינו להתאים את אופי התפילה לשלב ההבנה של הילד ולכן בשלבים הראשונים בגן טרום החובה נתמקד בבקשות. נלחין קטעים מתפילת הקבע העוסקים בבקשות הפונות לילדים, כגון: "חננו מאיתך חוכמה, בינה ודעת", "רפאינו ונרפא" וכו'. אינני טוען כי אין מקום, בגן טרום חובה ולפניו, לתפילות שמהותן הכרזה, כגון: "שמע ישראל ד' א-לוקינו ד' אחד", אלא שרצוי שיהיו אלה קטעים בודדים ונבחרים המהווים "גרסתא דינקותא" ורצוי שלא נרבה בהם. רק בשלב מאוחר יותר נוסיף לתפילה הודיה: "מודים אנחנו לך" או השיר "תודה לך ד'...". בביה"ס נוסיף לתפילה את השבח ועם רכישת

⁴ גם לשלב זה יש 2 תת-שלבים, ראה ביחידה הדנה בתפילת המתבגרים.

הקריאה נבסס את התפילה מתוך הסידור ונתמקד בקריאת שמע ובקטעים מתפילת שמו"ע.

כבר עמדנו בעבר על כך⁵ שאחד ממאפייני הזהות האמונית הילדית הוא האמונה בכוחה המוחלט של תפילה. הילד מאמין שכל תפילה נענית, אם נעשית באופן הנכון.

באחד המחקרים שאלנו ילדים בגן חובה: למה מתפללים? להלן מדגם מייצג מתשובות הילדים:

- מי שחולה, מתפללים, וד' עושה שיהיה בריא.
- אם לא נתפלל ד' לא יקשיב לנו.
- ד' שומע את התפילה אם אומרים יפה ואם אומרים לא יפה הוא לא שומע.
- אם לא מתפללים לא ינהיים חזקים.
- חייבים להתפלל כי ככה הכול יעשה מהר.

היו, אמנם, תשובות ייחודיות המצביעות על מצב מיוחד או הבנה של ילדים בודדים, כגון - ילדה שעל השאלה: מה זו תפילה? ענתה: "לשבת בצניעות". נראה כי הגננת נוהגת לומר, בתחילת התפילה בגן, שיש לשבת בצניעות והילדה, בהתניה קלאסית, חיברה את החובה לשבת בצניעות למהות התפילה. אי ההפרדה בין תנאי לתפילה ובין מהות התפילה הובילה את הילדה להבנה שתפילה היא ישיבה בצניעות.

ילדה אחרת ציינה: "כשאהיה גדולה התפילה תהיה יותר ארוכה ומעצבנת". בשיחה מעמיקה קצת יותר הסבירה הילדה כי היא רואה את אחיה הגדולים "מתעצבנים" והיא חושבת שחלק מ"להיות גדולים" זה להתעצבן מהתפילה הארוכה.

כאמור, רוב הילדים תופסים את התפילה כמשפיעה וכמבטיחה את מילוי הבקשות ע"י הקב"ה. חלק מהבקשות של הילדים, בתפילה, הן "שגרתיות", טריוויאליות וטבעיות, כגון: בריאות, שאמא תביא לי אחות, שיקנו לי... וכו'. ניתן למצוא גם בקשות שאינן שגרתיות, כגון: "שכל הגויים ימותו" (ראוי לשים לב שאצל חלק מהילדים הגויים הם אלה שאינם שומרי תורה ומצוות ואצל חלקם הם הערבים).

הבנה זו שכל תפילה נענית היא טבעית בגיל הרך, אך מובן כי איננה נכונה. המאמין שכל תפילה נענית (אם נעשית נכון) מוריד מגדולתו של הקב"ה ומעצים את כוחו הוא. דימוי התפילה "למכונה לממכר פחיות שתייה" הוא מסוכן כי אם הבקשה לא תתקבל חלילה, יחשוב המתפלל שמא הפחיות נגמרו, או המכונה התקלקלה או שהיצרן (או המוכר) רימה אותו. הנמשל של מצבים אלה לנושא האמוני הוא בעייתי ומפחיד,

⁵ נוער הכיפות הזרוקות (תשנ"ח); על מה אבדה, זהותן האמונית של דתל"שיות (תש"ס).

שומא עלינו לעודד את הילד הקטן לבקש בקשות, עלינו לחנכו שד' שומע לתפילתו, אך שמיעה זו אינה הבטחה לקיום או מימוש הבקשה.

ב. תפילה בגיל ההתבגרות

כאמור לעיל, בגיל ההתבגרות מבינים, חלק מהמתבגרים, שתפילה היא קשר עם רבש"ע. להפתעתנו מצאנו, גם בשלב זה שני תתי שלבים: האחד - מונולוג, והשני - דיאלוג. במונולוג מבינים המתבגרים שהם פונים לקב"ה והוא שומע את תפילתם. בשלב השני והמתקדם של דיאלוג מבינים, חלק מהמתבגרים, שהם מנהלים דיאלוג עם הקב"ה ודיאלוג זה הוא תפילה. הדיאלוג יכול להתנהל בזמן תפילת הקבע, אך הוא יכול להתנהל גם באופן ספונטני. דיאלוג זה, אין משמעו שמיעה פיזית של דברי ד',⁶ אלא לנהל שיח עם התפילה. לנהל שיח עם התפילה משמעו לחוש שהתפילה מדברת אליך, בזמן ובמצב בו הנך נמצא. להרגיש שדוד המלך ע"ה מדבר אליך כאשר אתה "אומר" פרק תהילים וכדו'. לדיאלוג כזה עלינו לשאוף.

ג. תפילה ספונטאנית

אחד ממאפייני התפילה בגיל ההתבגרות הוא השאיפה להתפלל תפילה ספונטנית. תפילה ספונטנית נובעת מתוך רצון פנימי עמוק לתפילה ו/או לקשר עם הקב"ה. ניתן לראות בדברי הרב סולובייצ'יק להלן את הביטוי לצורך זה. הרב סולובייצ'יק כותב:

"התפילה היא צורך חיוני לאיש הדתי. אין הוא יכול לעצור במעמקי נפשו את ההגות ואת הרגשים, את הלבטים והתלאות, את עריגותיו וכיסופיו, את יאושו ומרירותו. בקיצור - את כל העושר הרב הגנוז בתודעתו הדתית... התפילה הכרחית היא. אי אפשר לדתיות רעננה וחיה להחזיק מעמד בלעדיה".

(רעיונות על התפילה, עמ' 244)

יש לציין כי התייחסותו של הרב סולובייצ'יק לתפילה היא מורכבת ביותר ומובאה זו מבטאת רק פן אחד שלה.⁷

בטעות אנו, המבוגרים, חושבים שהרצון לתפילה ספונטנית נמצא במתח עם תפילת הקבע. במילים אחרות, אנו סבורים שהמתבגר אינו מעוניין להתפלל את תפילת הקבע והוא מעוניין לתקשר עם הקב"ה "כשבא לו". הדבר אינו הכרחי. אם נאפשר למתבגר להוסיף לתפילת

⁶ כבר היה מי שאמר שלדבר לד' זו תפילה, אך לשמוע את ד' מדבר אליך זו פסיכוזה.
⁷ להרחבה ראה: ליכטנשטיין, א' (תשנ"ט). התפילה במשנת הגר"ד סולובייצ'יק. שנה בשנה. ירושלים, היכל שלמה.

הקבע הבטים ספונטניים, ה"תוספת" תשפיע, לדעתי, על תפילת הקבע והמתבגר ירגיש שהוא מתקשר עם הקב"ה גם בתפילת הקבע. רעיון זה תקף, לדעתי, לתפילת הבנים ותקף שבעתיים ביחס לתפילת הבנות. העובדה כי הבנות אינן חייבות בשלוש תפילות במניין בכל יום מציבה בפנינו אתגר מעניין. הבנים חשים, לעיתים, כי התפילה היא חובה המוטלת עליהם ולכן היא אינה ספונטנית. מבוגר המקפיד על תפילתם מקפיד, בד"כ, על ההגעה לתפילה בזמן ועל אי אלו התנהגויות חיצוניות בתפילה. הבנות אינן חייבות להתפלל, אלא תפילה אחת ביום (לדעת פוסקים רבים) ותפילה זו אינה חייבת להיעשות בציבור ובבית כנסת. בשל סיבה זו מחנכים רבים אינם מקפידים על ההיבטים "הטכניים" של תפילת הבנות. העובדה כי מקפידים פחות על הצדדים הגלויים והטכניים של תפילת הבנות מאפשרת לבנות רבות לחוש כי יש מקום נרחב להיבטים ספונטאניים בתפילה שלהן.

היבטים ספונטאניים בתפילה עשויים לבוא לידי ביטוי בנוסח התפילה, במקום התפילה, בזמן התפילה ובלחני התפילה. נוסח התפילה - האפשרות להוסיף בקשות אישיות קיימת, הלכתית, גם לגבי בנים, אך זו נתפסת על ידם, לעיתים, כתוספת ולא כעיקרה של התפילה. המחלוקת בגמרא ובפוסקים היכן ראוי להוסיף בקשות אישיות בתפילת שמונה עשרה אינה באה לידי ביטוי מספיק בחינוכם של הבנים ואולי לכן יש המרגישים ניכור לתפילה. בקרב הבנות קיימת נטיה לחיבור תפילות ספונטניות ואישיות. מדרך הטבע, כוללת תפילות אלה בקשות שונות, אך לצידן קיימות גם תפילות⁸ הכוללות שיח עם רבש"ע.

נערה שכתבה נרטיב סיפרה על תחושתה כאשר התפללה לשלומה של חברה חולה:

"היתה זו הפעם הראשונה שהתפללתי באמת, מעומקא דליבא, מהחלק היותר פנימי והכואב שלי. כאבתי ולא יכולתי לדבר על הכאב הזה, מלבד עם אלוקים. כל כך רציתי שישלח לי יד מנחמת ויעיר אותי מאיזה סיוט וחלום בלהות".

להתפלל "באמת" היה אצל הנערה, להתפלל מתוך תחושה עמוקה של מצוקה ובקשה, תפילת בקשה שאינה סדורה ונוסחה ע"י המתפללת. מתבגרת אחרת הסכימה לשתף אותנו בשיר-תפילה שחיברה. אינני יודע אם היא אומרת אותה/ו בקול בכל יום, אך היא הגדירה אותו כתפילה:

ובלילה אחד כשהתגעגעתי

⁸ ראוי היה להגדיר מה היא תפילה מן ההיבט התורני והפסיכולוגי, אך אין זו מטרת המאמר. במאמר זה אני מתייחס לתפילה כקשר של האדם עם בוראו, כאשר האדם עצמו מגדירו כתפילה.

התחלתי ללכת על פני המדבר שיצרתי
והדמעות הובילו והלב צעק
ולא היה שום קול כלל
לא הייתה אדמה שתספוג...

בלי זכר למים במדבר שממה
הוספתי ללכת בעקבות הדמעה
והיעד היה רחוק והמדבר אינסוף
התחלתי לחשוש שאתעורר מאשליה.

ולמרות הכול אני אומרת, אני זועקת
הוי, ד', אני כל כך אוהבת
כי לא הייתי הולכת ולא הייתי נופלת
אם לא ידעתי שאני צודקת
ובכלל לא הייתי קמה משנתי
אם לא ידעתי שאתה מחכה לי.

לשאלתי : מה מובנה של הדמעה? השיבה :

"הדמעה מבחינתי מייצגת את טיפת המים היחידה שקיימת
במדבר, שנותנת את הכוח ללכת. טיפת וודאות בים של ספיקות.
נקודת האמונה הפנימית והעמוקה שגרמה להתעוררות ונותנת
כיוון במדבר".

גם ללא ניתוח ספרותי מעמיק ניתן לראות כיצד, לצד תיאור רגיש של
חיפוש קרבת א-לקים, יש בשיר תפילה הכוללת הודיה ובקשות ואולי
לכן הגדירה אותו כתפילה.
קיימים יצירות שניתן להטיל ספק בהגדרתן כתפילה. לעיתים הכותב
אינו מוסר לנו האם לדעתו הן תפילה או לא, אך מתוכן הכתוב ניתן
להתייחס אליהן כתפילה. באתר כיפה באינטרנט מצאתי את השיר
הבא :

בין מקום עמדי ובין הרצון
פער עצום - מרחב הדמיון
חטא של הארץ או פגם הלבנה
הגדרה מדויקת אינה משנה

בין מקום עמדי ובין הרצון
בין מה שאני ובין מה שנכון
הפער מתמלא באותיות תפלה כנה
מרחב הדמיון הופך מרחב האמונה

אינני יודע אם השיר **עוסק** באותיות של תפילה או **שיש בו** "אותיות של תפילה"...
בשיר אחר מאותו אתר כותבת משוררת שיר שניתן לכנותו "תפילה לתפילה".

ואילו פי היה מלא שירה
ולשוני רינה כהמון גליו
אילו שפתותי שבח כמרחבי רקיע
אזי הייתי מודה,
מתפללת, לך.

אבל פי סגור, חתום.
ולשוני מרורים
ושפתותי נפתחות רק כדי לבכות.
כי ליבי יבש,
בל בקרבי.

ואני צמאה
למרחבי רקיע, לשאון גלים,
בתוך ליבי.

ואני תרה אחרי,
בתוך עצמי.

ואתה נעלם מעיני.
שם סוגר על ליבי.

ופי אינו שר
את השיר
שלך,
שלנו.
ושפתותי
לא מספרות שבחך.
כי הן עסוקות בשברן
על האור שנגנז,
על המסך המפריד
בינך
לביני.

תן לי את הלב
שאוכל להודות
רק לך.
על אחת מאלף אלפים
פעמים הטובות
שהייתה בי.

שיכולתי לשיר
אותך.

לדעתי על מחנכים ופוסקי הלכה לרבים לדון האם ראוי וכדאי לעודד כתיבת יצירות כגון אלו, בשל שתי סיבות: האחת - acting out של תחושות ומחשבות פנימיות שתאפשר דיון עליהן ועיבודן. והשניה - יצירות אלה עשויות לקרב את המתבגרים לקב"ה ולתפילה. בנוסף, ראוי לבחון האם יצירות מעין אלה הן תפילה! ואז עידוד ליצירה הוא עידוד לתפילה.

כיוון נוסף של תפילות ספונטאניות הקשור, אף הוא, לנוסח התפילה הוא יצירות שהוכנסו, בדרכים שונות, לתפילות, לפיוטים ולתחינות. בתרבות ישראל יש מקום של כבוד לתפילות נשים. תפילת הכלה ביום חתונתה, תפילת האישה בעת הדלקת נרות שבת, תחינות שונות לעיתים ולארועים שונים גרמו לנשים לחוש כי יש מקום נרחב לתפילה הספונטנית. אנו מכירים "סידורים" לתחינות, כגון "צאנה וראינה" וכדו'. לצידם, קיימים שירים ובקשות שונות שמחברים או אחרים הוסיפו אותם לתפילתם ולעיתים לסידור התפילה. יש מתבגרות שהוסיפו לסידור התפילה את "עיגולים של שמחה" מספר הזכרון לדסי רבינוביץ' ז"ל. ניתן למצוא את השיר לא רק בכריכה הפנימית או כחלק מההקדשה, אלא כתוספת לתפילה.

נערה תיארה, בנרטיב, תפילות שחיברה כתוספת לתפילה עצמה:

"תפילה בשבילי הייתה דבר משמעותי וביטוי אישי שלי. למרות שבביה"ס הייתה מערכת פורמאלית לתפילה, אני בניתי לי תפילה אישית. התפילה האישית באה לידי ביטוי בשני מקומות: בתחילת התפילה ובשמונה עשרה. לפני שאני מתחילה להתפלל הייתי אומרת בע"פ שכל התפילות שלי יתגשמו. היו ימים שהייתי מתרכזת וחושבת על כל המחשבות המטרידות אותי כדי שלא אחשוב בזמן התפילה. הכנה זו לתפילה הייתה הכנה שבניתי אותה לבד. ובתפילת שמונה עשרה הייתי מוסיפה כל מיני תפילות

אישיות. למשל שאצליח במבחן ולמרות שיש תפילה על בניית ביהמ"ק הייתי מוסיפה תפילה מעצמי".

תפילות נוספות קשורות לסגולות. דומה כי הנפוצה ביותר היא הסגולה למציאת חתן. סגולה זו נפוצה, יחסית, בין בנות רווקות ומעניין כי, לעיתים, יש בנות הקושרות אותה דווקא לתחושות של מצוקה:

"זו הייתה פעם ראשונה שרדפתי אחרי זה, רציתי מישהו מסוים... מאז התחלתי להתפלל על זה, התפילה הידועה (נוסח מסוים של תפילה ליווי), הרבה פרקי תהלים. עשיתי אפילו 40 יום... אני זוכרת שזה היה בשבילי איזושהי נפילת אסימון שאני... אני אתחיל אולי במה שאמרתי לך כבר, שיש תחושה של תפילה. אז לא הרגשתי כך בכלל בתקופה האחרונה, דווקא אתמול הרגשתי אחרת וככה בשנה האחרונה, נגיד בשבת האחרונה פתאום אמרתי לעצמי שהיה לי טוב, היה לי מאוד טוב עם המשפחה, ראיתי כמה טוב לי, באופן טבעי ממש ככה.

תמיד כשהייתי לבד הייתי רצה למקום של לרצות להתפלל הרבה ובאיזשהו מקום התחלתי, סתם, לחשוב אם זה נכון. כי באיזשהו מקום זה היה לי הרבה זמן תקופה של בקשות אבל אני שואלת את עצמי, שזה לא חייב להיות, כי אז אתה אומר שכל הזמן חסר לך...".

בת זו שטחה תחינתה למציאת חתן. בשלב מאוחר יותר הרגישה טוב עם עצמה והרגישה שהיא עושה משהו טוב בחייה ועם משפחתה ואז חשה שאין מקום לתפילתה. היא חשבה שהתפילה באה רק ממקום של מצוקה ואם היא מרגישה טוב עם עצמה היא אינה במצוקה ולכן אין מקום לתפילה. מאוחר יותר הבינה שמחסור (בחתן) אינו בהכרח מקום של מצוקה ותחושת המחסור עצמה מצריכה תפילה.

שאלת הנוסח כרוכה בסוגית התפילה הנהוגה בעדה אליה משתייך המתפלל. סוגיה זו מתעצמת בקרב נשים נשואות, ובפרט נשים צעירות הנישאות לגבר מעדה אחרת. יש נשים המדווחות על תחושות טובות ביחס לשינוי הנוסח והלחן. אישה צעירה סיפרה על השינוי שגרם לה להתפלל ולברך "מחדש" כי התפילה "הקודמת" הייתה שגרתית והיה לה קשה לכוון בתפילתה. הנוסח "החדש" גרם לה לעיין בתפילה ולהתחדש⁹. מאידך, רבות מדווחות על קשיים להסתגל לבית הכנסת, לנוסח וללחן. סוגיה זו היא עמוקה ורחבה, ואף מצריכה ליווי הלכתי.

⁹ מעניין לציין כי לאחר מספר שנים, כאשר בנה הבכור הגיע לגיל שנתיים היא שבה לנוסח "המקורי" כי רצתה לברך ולהתפלל עם ילדה עפ"י הנוסח הנהוג בגן.

כיוון שמטרת מאמר זה הוא לעסוק בתפילת המתבגרת ולא בשאלות האתנוצנטריות לא התייחסתי, אף לשאלה זו, במאמר.

ד. מקום התפילה וזמנה

מקום תפילת הבנים צריך להיות, בדרך כלל, בבית הכנסת ובזמנים קבועים. במוסדות החינוך הדתי קיימים בתי כנסת וקיימת הקפדה על הגעה בזמן לתפילה ועל התנהגות "נאותה" בזמן התפילה. מחנכים רבים חייבים להקפיד על תפילתם של הבנים. יש הרושמים נוכחות ולעיתים קרובות מענישים על אי הקפדה על זמן התפילה או על התפילה עצמה. בישיבה תיכונית מסוימת קיים נוהג לפיו תלמיד המאחר לתפילה ניגש לר"מ המוציא פתק ובו העונש על האיחור. תלמידי הישיבה מתלוצצים על כך ומשווים זאת לכרטיס צהוב ששופט במשחק כדורגל מוציא לשחקן סורר.

אחת ההשלכות, בקרב חלק מהמתבגרים בחלק מהגבעות, היא הקפדה על "אי הקפדה" של לוחות זמנים ומניין לתפילה. ניתן לראות, בקרב מקצת המתבגרים, מוטיבציה גבוהה להתפלל, ובדבקות, אך ללא "מגבלות" של זמן ומקום, דבר המביא לא פעם לתפילה ללא מניין. אינני מתכוון למתבגר המתקשה להשכים קום ולעיתים "מפספס" את התפילה במניין, אלא לקבוצות של מתבגרים הרואים מתח בין תפילה "ממוסדת" ובין תפילה "אמיתית". המוטיבציה שלהם חיובית, אך אי הקפדה על זמן, מקום ומניין דורשת עיון הלכתי. אינני סבור כי אין להקפיד על תפילות החניך וכיוון שענייננו כאן הוא בחינוך הבנות לא נפרט רעיונות רבים כיצד לאזן בין הקפדה לבין חינוך לתפילה מתוך אמונה ואהבה.

ביחס לתפילת הבנות, זכורני שבת אותה שבתנו באחת האולפנות. לתפילת שחרית התקבצנו תריסר גברים לעזרת הגברים. לקראת סיום ברכות השחר היו, בעזרת הנשים, מאות בנות. בברכות קריאת שמע החלו מאות הבנות לשיר בעוצמה גדולה (לא מבחינה ווקלית) שהעבירה צמרמורת בגווי. אחד המתפללים היסה את הבנות באומרו ששירתן מפריעה לתפילה. זוכר אני היטב את הסתירה שחשתי בין הצמרמורת בגווי ובין הערתו והשאלה ששאלתי את עצמי היא האם אנחנו, תריסר הגברים, תרמנו לתפילת הבנות או שחלילה הפרענו לתפילתן.

במוסדות חינוך רבים מחייבים בנות להגיע לביה"ס או לבית המדרש בזמן קבוע, אך אין הן נדרשות להתפלל. קיימים מספר מחנכים העוסקים בחובת התפילה של הבת, אך מדגישים את התפילה הספונטנית, בנות שרות בתפילה (יותר מבנים) ובמוסדות חינוך מסוימים מקיימים תפילת "יום כיפור קטן" או "יום תפילה והתעוררות" במצבי לחץ ומצוקה ציבוריים או פרטיים.

אכן, יש בנות החשות "מחוברות" לתפילה, אך לצדן יש החשות זרות ולעיתים אף מנוכרות.
בוגרת צעירה מתארת בנרטיב אישי את התהליך האמוני הקשור לתפילה שעבר עליה מגיל צעיר ועד סיום האולפנא.

"...משבגרתי, החל עניין התפילות להיות נושא רגיש. מעולם לא הורגלתי בבית להתפלל. אומנם אבי הקפיד לקחת אותי לביהכנ"ס כל ערב שבת, ולהושיב אותי אתו ע"מ ללמדני את התפילה, אך כשגדלתי, לא יכל לעשות זאת יותר, ומסיבה שאינני יודעת לעמוד על טיבה, לא המשכתי לעשות זאת מרצוני החופשי. תפילה הייתה עניין שהיה קשור בראשי לתפילה בציבור, לחיוב להתפלל בכיתה, או בביהכנ"ס של ביה"ס בגיל מאוחר יותר. ברגע שנכנסתי לאולפנא, הועמדה אמונתי למבחן.

התפילה באולפנא התנהלה בצורה שונה ממה שהורגלתי אליו. היינו אמורות לשבת בכיתה ולהתפלל. המדריכה הייתה אתנו והקפידה על השקט במהלך התפילה והקפידה שבנות לא יתעסקו בדברים אחרים במקום להתפלל. אך אז היו ימים שלא הרגשתי מספיק מחוברת אל התפילה. בפעם הראשונה בחיי הרגשתי, שאני לא מסוגלת להתפלל אם אני לא יכולה באמת ובתמים לכוון לכל מילה היוצאת מן הפה. הרי, כשהייתי קטנה, התפללתי בלי להבין את מה שאני אומרת. התפללתי כי היה צריך, כי זה היה הדבר הנכון לעשות, והרי מותר להתפלל גם אם לא מבינים את משמעות המילים. אך אז, בתקופה זו בחיי, לא הייתי מסוגלת לכך. למרות זאת, המשכתי להתפלל משום שהמדריכה שהתה בכיתה והקפידה שבנות יתפללו. אולי הייתי ממשיכה להתפלל, ולא לגרום לעצמי התחבטויות הנמשכות עד עצם היום הזה אם לא הייתי מגלה את הפרט הבא: בת שלא רצתה להתפלל, יכלה לשבת בשקט במקומה. כל עוד הייתה אותה בת בשקט מוחלט, יכלה לעשות כרצונה, כל עוד אותו "רצון" לא היה השלמת שעורי בית או לימוד למבחן החל באותו היום, ונעשה בשקט מוחלט. גיליתי בעצם, שאני לא מחויבת להתפלל, התפילה נתונה לרצוני החופשי. מאותו היום מתי שלא הרגשתי מחוברת ישבתי בשקט בכיתה והבטתי בחברותי הנעות מצד לצד בדבקות אמיתית והצטערתי שאיני כמותן. באותה השנה, למדנו את סוגיית הרמב"ם והרמב"ן בנוגע לתפילה, שהייתה לי גם קרש הצלה להעדר מהתפילה, אך גם גורם לחיכוך עם עצמי. הרי הרמב"ם טוען שנשים מחויבות בתפילה אחת ביום. יתרה מכך, הן אינן מחויבות בנוסח המקורי של התפילה, אלא כל תפילה שהיא, כל בקשה לקב"ה הנובעת מהלב ומאמונה נחשבת לה לתפילה. כששמעתי זאת, נרגעתי במובן

מסוים. ידעתי, שגם אם אינני מתפללת בכל יום, אני יכולה להסתפק במילים היוצאות מן הלב שנהגתי "לשגר" לקב"ה בכל לילה לפני השינה. עובדה זו גרמה לי לשהות תקופות ארוכות למדי בלא תפילה לקב"ה שמקורה בסידור. כל אימת שחשתי מסוגלת להתכוון לכל מילה היוצאת מן הלב, ולנוע בדבקות אמיתית במהלך התפילה, אחזתי בסידור, ודיברתי באמונה חדורה אל הקב"ה. אז החלה התקופה הנפלאה ביותר בחיי (נכון לעכשיו). עברה עליי תקופה מדהימה מבחינה אמונית. לא יודעת כיצד ומתי החלה אותה תקופה, אך במהלכה הרגשתי אי שם מעל הקרקע, מחוברת אל הקב"ה, מאוד קרובה אליו. חשתי צורך עצום להתפלל כל בוקר, והתעצבתי מאוד כשהסתיימה התפילה. גם במהלך התפילה עצמה התכוונתי בכוונה עצומה לכל מילה. באותה התקופה, מצאתי את עצמי בתפילת "שמע קולנו" מודה לקב"ה. גם אם היה קשה, הרגשתי צורך להודות על משהו, להוציא את הטוב, גם מהרע ביותר".

מתבגרת זו מכנה את הקב"ה במונח "אבא" מתוך הרגשת קירבה. דומה כי אין צורך להרחיב כיצד שזורה הזהות האמונית של אותה בוגרת עם תחושתה לגבי התפילה. ניתן לחוש כיצד קיים אצלה יחס שלילי בין תחושת החובה להתפלל לבין תחושת ההתעלות בזמן התפילה. כאשר היא הבינה שתפילתה יכולה להיות אישית וספונטנית, גם מבחינת המקום והזמן, הפכה התפילה להיות אותנטית והיא הרגישה קרבה לאלקים.

ה. לחני התפילה

לחני התפילה מהווים, במידה רבה, בבואה ליחס לתפילה. מובן כי לחני התפילה תלויים בעדה, בתרבות של הקבוצה ובהעדפת סוגי מוזיקה שונים. במקורות ישראל קיימות התייחסויות רבות לחשיבות הלחנים ואין כאן המקום להעמיק בהם. נזכיר רק את פירושו של ר' נחמן לדברי יעקב "קחו עמכם מזמרת הארץ" (בראשית מ"ג, י"א), שמסר להם יעקב ניגון מניגוני ארץ ישראל להעבירו ליוסף.

המתבגרים והבוגרים הצעירים בדור קום המדינה רצו למרוד בגלותיות וחלק ממנה בלחני התפילה המסורתיים (בעיקר האשכנזים). הם הקימו "מנייני צעירים" ובהם התפללו לפי לחנים "חדשים" ארץ ישראלים. התפילה לוותה בשירה עזה הן מעזרת הגברים והן מעזרת

הנשים¹⁰. חלק גדול מהלחנים קשורים, בדרך כזו או אחרת, למוזיקה ארץ ישראלית מתחדשת ולא נחטא לאמת אם נציין שלעיתים מוזיקה זו באה כתגובה (או תשובה) לניגונים גלויים. לעיתים ביטאו הניגונים געגועים, עצב ואנחות בעוד שניגוני ארץ ישראל ביטאו שמחה, התחדשות ופעמי גאולה. לא ניתן לעסוק בלחני התפילה מבלי להזכיר את תרומתו של מורנו הרב נריה זצ"ל שלחניו לתפילות רבות משמשות אותנו בתפילותינו בימות החול, בשבתות ובחגים.

לאחר שני דורות באו חלק מהנכדים ואמרו שאין הם מזדהים עם הלחנים הללו¹¹ וכחלק מהנטייה ה"ניאו-חסידית" הם מעוניינים להתפלל ב"מנייני קרליבך". היו מחנכים (והורים) שלא הבינו את מניעי הבקשה והשיבו "לא בבית ספרנו" או "לא בבית הכנסת שלנו" ותגובת חלק מהמתבגרים הייתה אכזבה וניכור למניין ולעיתים לתפילה. היו מחנכים שהשכילו להבין את הצורך באותנטיות ואת האפשרות למנף את תפילת המתבגרים דרך מנייני קרליבך ואפשרו או עודדו את הלחנים. היו ישיבות תיכוניות ואולפנות שהכניסו לחנים רבים לתפילתם וגרמו למתבגרים להתחבר יותר לתפילה.

לאחרונה שמעתי על תופעה "חדשה" הקשורה, בחלקה, ללחנים. בירושלים הוקם "מניין מדיטטיבי" המונה כמה עשרות מתפללים. מתפללים אלה אמונים על טכניקות מדיטטיביות והם משתמשים בהן לפני ובתוך התפילה. התפילה, ברובה דמומה. תפקידו של החזן הוא לסמן את קצב התפילה. אין שרים בתפילה, היא אורכת זמן רב בהרבה מהנורמה המקובלת ויש המציינים שזו דרך מתאימה להם ליצור קשר עם בורא עולם. מובן כי יש ללוות זאת בליווי הלכתי צמוד, אך כנראה יש מתפללים שזו הדרך הנראית כמתאימה ביותר להם.

דומה שניתן לנבא שבעתיד נבחין כיצד מתבגרים מסויימים מבקשים לשנות את הלחנים למנגינות חדשות או מחודשות כי הם חשים שיקל עליהם להזדהות עם התפילה וליצור קשר עם רבש"ע דרכם ומחנכי המחור יתלבטו באותן התלבטויות ממש.

האם יתכן שיהיו לחנים אחידים הגורמים למתבגרים "להתחבר" לתפילה או שעלינו לאפשר או לחנך את המתבגר למצוא לעצמו קבוצה המתפללת על פי לחנים הגורמים לו/לה להתחבר?

¹⁰ קיימים פסקי הלכה ביחס לעוצמת שירת הנשים ביחס לעוצמת שירת הגברים ואלה מוכיחים שאכן השירה שבקעה מעזרת הנשים הייתה בעוצמה ווקלית לא מבוטלת.

¹¹ ראוי לדייק ולציין שאי ההזדהות של חלק מהדור השלישי איננו רק עם הלחנים, אלא עם התנהלות התפילה, עליות לתורה, מי שברך וכד', אך כיוון שאנו עוסקים בלחני התפילה נאיר רק את המקטע המצומצם של הלחנים.

נושא לחני התפילה קשור לתפילת הבנים ולתפילת הבנות, אך העובדה שהבנות אינן מחוייבות בתפילה במניין (לפי חלק גדול מהפוסקים) מאפשרת להן לבחור האם להתפלל בבית הכנסת או ביחידות (ויש המתלבטות האם להתפלל במניין לנשים). הבחירה להתפלל בבית הכנסת מחזירה אותנו לשאלת הלחנים¹² והבחירה להתפלל ביחידות מעצימה את סוגיית הלחנים הגורמים למתבגרת לחוש שהיא מתחברת לתפילה ויותר מכך מתחברת לבורא עולם ע"י התפילה.

סיכום

תפילת הבנות מעמידה בפנינו הזדמנויות רבות ואתגרים רבים. מחד גיסא, עלינו לחנך את הבנות לתפילה ולהדגיש את ההיבטים ההלכתיים של התפילה ומאידך גיסא אנו רשאים להדגיש את התפילה הספונטנית, את ההתלהבות וההתעלות. עלינו למצוא נתיבים לכלל ולשים לב לפרטים. יש לקיים תפילה מאורגנת במוסדות החינוך ולהבין בת שמעונינת להתפלל לבדה, בקרן זוית ומתוך תחושת קרבה אישית. ניתן להדגיש את השירה, אך להבין את "לפני ד' ישפוך שיחור".

מצד אחד, עלינו לחנך את הבנות לשאיפה לתחושות התעלות והתחברות. מצד שני, עלינו לחנכן שלא תמיד ניתן לחוש קרבה גדולה לד' בתפילה ושאי הרגשת ההתעלות אינה צריכה לפגום במחוייבות לתפילה. לצד הדגשת הקירבה והרצון לקשר, עלינו להדגיש את עבודת ד' התמידית, היומיומית, הכמעט סיזיפית עם הרצון והכוסף לקרבת אלקים.

עלינו להבליט את תפילת הפרט, את הבקשה האישית ואת הספונטניות, אך עלינו לחנך להתפלל גם אם "כרגע לא בא לי". עלינו להסביר שחובת התפילה היא אולי "חיצונית", אך "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות". עלינו לצפות להתלהבות, אך להבין את השגרה.

אתגר נוסף הוא השילוב בין תפילת הבנות במניין של בנים לבין תפילת הבנות בחבורת הבנות. השילוב בין עזרת גברים קטנה (על גבול מניין מתפללים) ובין עזרת נשים הכוללת מאות בנות מציב אתגרים רבים בפני ראשי אולפנות ומחנכים. החזן "מנהיג" את התפילה, אך שירת הבנות (שירת הקודש) מאפילה, לעיתים, על הנהגת החזן. מאידך גיסא, מניין הגברים מאפשר קריאת התורה, חזרת הש"ץ, קדושה וקדיש.

¹² ולא כל הנשים מוכנות להיענות להחלטות הגברים. קיימות נשים אורתודוקסיות רבות המעוניינות להשפיע על הנעשה בבית הכנסת, ובכלל זה על לחני התפילה וקיימים בתי כנסת רבים בהם יש ועדת בית הכנסת הכוללת גם נשים, וועדה זו מחליטה בנושאים העומדים על סדר היום של בית הכנסת והתפילה.